

SANOAT KORXONALARIDA MOLIYAVIY BARQARORLIKNI SHAKLLANTIRISHGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Salomova Sarvinoz Salimovna

TDTU dotsenti

E-mail: Salomovass87@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada sanoat korxonolari, xususan neft-gaz sohasi korxonalarining moliyaviy barqarorligini shakllantiruvchi ichki va tashqi omillar ilmiy-amaliy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda moliyaviy barqarorlikka ta'sir etuvchi omillarning o'zaro bog'liqligi, ularning bevosita va bilvosita ta'sir mexanizmlari hamda iqtisodiy beqarorlik sharoitida namoyon bo'lish xususiyatlari yoritilgan. Ichki boshqaruv omillari orqali tashqi muhitning salbiy ta'sirini yumshatish imkoniyatlari asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: moliyaviy barqarorlik, sanoat korxonolari, ichki va tashqi omillar, iqtisodiy beqarorlik, moliyaviy ko'rsatkichlar, boshqaruv tizimi, aktivlar aylanishi, risklar, strategik boshqaruv.

Аннотация

В данной статье с научно-практической точки зрения проанализированы внутренние и внешние факторы, формирующие финансовую устойчивость промышленных предприятий, в частности предприятий нефтегазовой отрасли. В исследовании раскрыта взаимосвязь факторов, влияющих на финансовую устойчивость, а также механизмы их прямого и косвенного воздействия и особенности проявления в условиях экономической нестабильности. Обоснованы возможности смягчения негативного воздействия внешней среды посредством эффективного управления внутренними факторами.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, промышленные предприятия, внутренние и внешние факторы, экономическая нестабильность, финансовые показатели, система управления, оборачиваемость активов, риски, стратегическое управление.

Abstract

This article provides a scientific and practical analysis of internal and external factors shaping the financial sustainability of industrial enterprises, particularly those operating in the oil and gas sector. The study examines the interrelationships among factors affecting financial sustainability, the mechanisms of their direct and indirect influence, and the specific features of their manifestation under conditions of economic instability. The possibilities of mitigating the negative impact of the external environment through effective management of internal factors are substantiated.

Keywords: financial sustainability, industrial enterprises, internal and external factors, economic instability, financial indicators, management system, asset turnover, risks, strategic management.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarining barqaror faoliyat yuritishi, avvalo, ularning moliyaviy barqarorlik darajasi bilan belgilanadi. Moliyaviy barqarorlik korxonaning ishlab chiqarish jarayonini uzluksiz davom ettirish, o'z majburiyatlarini o'z vaqtida bajarish va strategik rivojlanishni ta'minlash qobiliyatini ifodalovchi muhim iqtisodiy kategoriya hisoblanadi. Ayniqsa, iqtisodiy beqarorlik, inflyatsiya, bozor konyunkturasi o'zgaruvchanligi va tashqi muhitdagi noaniqliklar sharoitida moliyaviy barqarorlik masalasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Korxonaning moliyaviy barqarorligiga ta'sir etuvchi omillar xilma-xil bo'lib, ularning ta'siri har doim ham bir xil yo'nalishda namoyon bo'lmaydi. Ayrim omillar ijobiy natijalarga olib kelsa, boshqalari moliyaviy holatni izdan chiqarishi mumkin. SHu bois moliyaviy barqarorlikka ta'sir etuvchi omillarni ilmiy asosda tasniflash, ularning o'zaro bog'liqligini tahlil qilish va ta'sir darajasini baholash korxonalar moliyaviy boshqaruvining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Ilmiy adabiyotlarda moliyaviy barqarorlik korxonaning uzoq muddatli faoliyat yuritish qobiliyatini ifodalovchi muhim iqtisodiy kategoriya sifatida talqin etiladi. Tadqiqotchilar moliyaviy barqarorlikka ta'sir etuvchi tashqi omillarni makroiqtisodiy muhit, institutsional sharoit, siyosiy barqarorlik, huquqiy me'yorlar va texnologik rivojlanish bilan bog'laydilar. Ichki omillar esa boshqaruv tizimi, kapital tuzilmasi, aktivlar holati, foydalilik darajasi va pul oqimlarini boshqarish samaradorligi bilan belgilanadi.

Yu.D.Zemlyakovning ta'kidlashicha, rejalashtirilgan iqtisodiyot sharoitida uzoq vaqt faoliyat yuritgan korxonalar tashqi barqarorlikka haddan tashqari moslashib qolgan bo'lib, bozor iqtisodiyotiga xos bo'lgan tezkor moslashuv va ichki boshqaruv mexanizmlarini rivojlantirishga yetarlicha e'tibor qaratmagan. Bu holat bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muammolarni yanada keskinlashtirgan.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Har qanday korxonaning moliyaviy faoliyati turli xil omillarga bog'liq bo'lgan o'zaro bog'liq jarayonlar majmuasidir. Garchi bu omillar bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lsa-da, ular ba'zan tashkilot faoliyatiga qarama-qarshi ta'sir ko'rsatadi. Agar salbiy omillarning ta'siri ustun bo'lsa, bu boshqa omillarning ijobiy ta'sirini kamaytirishi mumkin. Shuni ham yodda tutish kerakki, hatto bir xil omil ham boshqacha harakat qilishi mumkin; Bunga ma'lum shartlar va sharoitlar ta'sir qiladi.

Omillarning xilma-xilligi tufayli ularni tasniflash, ya'ni turli mezonlarga ko'ra guruhlariga taqsimlash talab etiladi.

- yuzaga kelishiga qarab tashqi va ichki omillarga bo'linadi.
- harakat vaqtiga ko'ra doimiy va o'zgaruvchan omillar farqlanadi;
- ahamiyatlilik mezoniga ko'ra birlamchi va ikkilamchi omillar mavjud. Agar tashkilot bozor munosabatlarining ham subyektini, ham obyektini ekanligini va u turli

omillar dinamikasiga ta'sir qilish uchun turli imkoniyatlarga ega ekanligini hisobga olsak, omillarning eng muhim bo'linishi ichki va tashqi (1-rasm).

Ichki omillar u erda tashkil etilgan korxonani boshqarish tizimiga bevosita bog'liq bo'lib, tashqi omillarga kelsak, ular korxonadan deyarli butunlay mustaqil va shuning uchun ular ularga sezilarli ta'sir ko'rsata olmaydilar.

1-rasm. Sanoat korxonasining moliyaviy barqarorligiga ta'sir etuvchi omillar[2]

Korxonaning yomon ahvolidning sabablari, birinchi navbatda, tizimli makroiqtisodiy, ayniqsa iqtisodiy beqarorlik sharoitida. Korxonaning moliyaviy barqarorligini shakllantiruvchi tashqi omillarni o'rganishda quyidagi asosiy xususiyatlarni ajratib ko'rsatish zarur, deb hisoblaymiz:

- tashqi va ichki omillar o'rtasidagi, shuningdek, o'zaro yaqin munosabatlar;
- tashqi omillarning murakkabligi va ko'pincha ularning miqdoriy ifodalanmasligi;
- noaniqlik, bu tashkilotning ma'lum bir omil ta'siriga oid ma'lumotlarning miqdori va ishonchiga bog'liq; shu munosabat bilan tashqi muhitning yanada aniq

noaniqligi bilan u yoki bu tashqi omil qay darajada va qanday oqibatlarga olib kelishini aniqlash qiyinroq.

Shunga ko'ra, beqaror iqtisodiyotda o'rganilayotgan tashqi omillarni tartibga solish va taqqoslanadigan shaklga keltirish imkonini beradigan miqdoriy baholash usulini qo'llash deyarli mumkin emas. Shu munosabat bilan, tashkilotning moliyaviy barqarorligini shakllantirish bo'yicha har qanday aniq prognozlarni shakllantirish (tashqi omillarni o'rganishni hisobga olgan holda) deyarli mumkin emas. Ushbu omillarni nazorat qilib bo'lmaydigan deb tasniflash kerak. Bunday holda, tashqi omillar ichki omillarga ta'sir qiladi; tashqi omillar ichki omillar orqali o'zini namoyon qiladi, ichki omillarning miqdoriy ifodasini o'zgartiradi. Shunday qilib, iqtisodiyotda to'lovsizlarning tarqalishi tufayli debitorlik va kreditorlik qarzlari ko'paymoqda, ularning tarkibida esa muddati o'tgan va shubhali qarzlari hajmlari ko'paymoqda. Ta'kidlash joizki, tashqi omillarning moliyaviy barqarorlikka bevosita ta'siri (qarzdorlarning bankrotligi) va bilvosita (ijtimoiy) ta'sir mavjud. Ushbu bo'linish tufayli tashqi omillarning korxonaga barqarorligiga ta'sir qilish xususiyati va darajasi aniqroq baholanadi. Albatta, alohida tashkilotlar ko'plab tashqi omillarga qarshi kurasha olmaydi, ammo hozirgi sharoitda ular ishlab chiqarishning umumiy pasayishining salbiy oqibatlarini yumshatish bo'yicha o'z strategiyalarini amalga oshirishlari mumkin;

Ichki omillar korxonani boshqarish tizimiga bevosita bog'liq bo'lib, tashqi omillarga omillar esa, korxonadan deyarli butunlay mustaqil, shuning uchun ular korxonaga bog'liq emaslar.

Korxonaning moliyaviy holatining salbiyligining sabablari, birinchi navbatda, tizimli makroiqtisodiy, ayniqsa iqtisodiy beqarorlikdir. Korxonaning moliyaviy barqarorligini shakllantiruvchi tashqi omillarni o'rganishda quyidagi asosiy xususiyatlarni ajratib ko'rsatish zarur, deb hisoblaymiz:

- tashqi va ichki omillar o'rtasidagi bog'liqlik;
- tashqi omillarning murakkabligi va ko'pincha ularning miqdoriy ifoda etilmasligi;
- noaniqlik, bu ma'lum bir omilning ta'siri to'g'risida tashkilot ega bo'lgan ma'lumotlarning miqdori va ishonchiga bog'liq. Shu sabab tashqi muhitning yanada aniq noaniqligi bilan u yoki bu tashqi omil qay darajada va qanday oqibatlarga olib kelishini aniqlash qiyinroq.

Shunga ko'ra, beqaror iqtisodiyot sharoitida o'rganilayotgan tashqi omillarni tartibga solish va taqqoslanadigan darajaga etkazish imkonini beradigan miqdoriy baholash usulini qo'llash deyarli mumkin emas.

Shuning uchun korxonaning moliyaviy barqarorligini shakllantirish bo'yicha har qanday aniq prognozlarni shakllantirish (tashqi omillarni o'rganishni hisobga olgan holda) deyarli mumkin emas. Bu omillarni nazorat qilib bo'lmaydigan deb tasniflash kerak. Bunday holda, tashqi omillar ichki omillarga ta'sir qiladi, tashqi omillar ichki omillar orqali o'zini namoyon qiladi, ichki omillarning miqdoriy ifodasini o'zgartiradi.

2-rasm. Korxonaning o'z mablag'larini ko'paytirish qobiliyatini va shuning uchun ularni ko'proq ishlab chiqarishga qayta investitsiya qilish qobiliyatini belgilaydigan eng muhim omillar[3]

Shunday qilib, iqtisodiyotda to'lovga layoqatsiz korxonalarning ulushini ko'pligi tufayli debitorlik va kreditorlik qarzlari ko'payadi, ularning tarkibida esa muddati o'tgan va shubhali qarzlarning hajmlari ham ortadi. Ta'kidlash joizki, tashqi omillarning moliyaviy barqarorlikka bevosita ta'siri (qarzdorlarning bankrotligi) va bilvosita (ijtimoiy) ta'sir mavjud. Ushbu bo'linish tufayli tashqi omillarning korxonada barqarorligiga ta'sir qilish xususiyati va darajasi aniqroq baholanadi. Albatta, alohida tashkilotlar ko'plab tashqi omillarga qarshi kurasha olmaydi, ammo hozirgi sharoitda ular ishlab chiqarish hajmini pasayishining salbiy oqibatlarini yumshatish bo'yicha o'z strategiyalarini amalga oshirishlari mumkin.

So'nggi paytlarda korxonalarning moliyaviy barqarorligini pasayib ketishiga obyektiv ta'sir ko'rsatgan asosiy tashqi omillar quyidagilardir:

- siyosiy, shu jumladan jamiyatning umumiy beqarorligi, tadbirkorlik huquqi va bojxona siyosati sohasidagi qonunchilikning nomukammalligi;

- Iqtisodiy – bu inflyatsiya darajasining yuqoriligi, ishlab chiqarish hajmining pasayishi, to‘lovga layoqatsizlik inqirozi, qarzdorlarning bankrotligi, soliq, kredit, valyuta, sug‘urta va investitsiya siyosatining nomuvofiqligi;

- texnik, eskirgan texnologiya, yuqori texnologiyali ishlab chiqarishga kapital qo‘shilmalarning yetarli emasligi va konvertatsiyaning qoniqarsiz rivojlanishi.

Ushbu omillarning birgalikdagi ta‘siri ular hosil qilgan salbiy ta‘sirni oshiradi.

Ichki omillar korxonaga bog‘liqdir, shuning uchun tashkilot ularga ta‘sir qilish orqali o‘zining moliyaviy barqarorligini o‘zgartirishi mumkin. Ichki omillar ta‘sirining natijasi — bu aktivlarning holati va ularning aylanmasi, moliyaviy resurslarning tarkibi va nisbati, o‘z aylanma mablag‘larining mavjudligi, foyda va rentabellik darajasidir.

Ichki va tashqi omillar o‘rtasidagi qarama-qarshilikning mohiyati shundaki, tashkilot etkazib beruvchilar va kreditorlar uchun tashqi omillar sifatida likvidlik va to‘lov qobiliyatini va ichki ehtiyojlarni qoplash uchun rentabellikni saqlab turishi kerak.

Ko‘rsatkichlar tarkibi xilma-xil bo‘lib, mutlaq va nisbiy ko‘rsatkichlarni o‘z ichiga oladi. Korxonaning moliyaviy barqarorligini tahlil qilish uchun o‘z mablag‘lari va qarz kapitali, aktivlar, pul mablag‘lari, debitorlik va kreditorlik qarzlari, foyda, shuningdek, hisobot asosida hisoblangan mutlaq ko‘rsatkichlar — sof aktivlar, o‘z aylanma mablag‘lari, zaxiralarni o‘z aylanma mablag‘lari bilan ta‘minlash ko‘rsatkichlari, jadvaldagi majburiyatlar miqdori kabi mutlaq ko‘rsatkichlar katta ahamiyatga ega. Belgilangan ko‘rsatkichlar mezonlik bilan tavsiflanadi, chunki ular tufayli moliyaviy holat sifatini aniqlashga imkon beruvchi mezonlar shakllanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, korxonaning moliyaviy barqarorligi ichki va tashqi omillarning o‘zaro ta‘siri natijasida shakllanadigan kompleks iqtisodiy tizimdir. Tashqi omillar ko‘p hollarda nazorat qilib bo‘lmaydigan xarakterga ega bo‘lib, ular iqtisodiy beqarorlik sharoitida korxonalar faoliyatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. SHu bilan birga, tashqi muhit omillari ichki boshqaruv mexanizmlari orqali namoyon bo‘ladi va aynan ichki omillar orqali yumshatilishi mumkin.

Ichki omillarni samarali boshqarish — aktivlardan oqilona foydalanish, moliyaviy resurslar tarkibini optimallashtirish, pul oqimlarini nazorat qilish va rentabellikni oshirish — korxonaning moliyaviy barqarorligini ta‘minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bois moliyaviy barqarorlikni baholashda ko‘rsatkichlar tizimidan kompleks foydalanish, mutlaq va nisbiy ko‘rsatkichlarni uyg‘un holda tahlil qilish hamda strategik boshqaruv qarorlarini tashqi muhit xavf-xatarlarini hisobga olgan holda qabul qilish zarur. Bu yondashuv sanoat korxonalarining uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta‘minlash uchun mustahkam ilmiy-amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. World Bank. Financial Sustainability and Enterprise *Risk* Management. – Washington, DC, 2022.

2. Salomova S.S. Energetika korxonalari faoliyatini samaradorligini ta'minlash. *Aktuar moliya va buxgalteriya hisobi*. 2024,4 (Maxsus son) 2011-215 betlar
3. Francis J.R. A Framework for Understanding Audit Quality // *Auditing: A Journal of Practice & Theory*. – 2011. – Vol. 30, No. 2. – P. 125–152.
4. Salomova S.S. Dunyo neft va gaz sanoatining mamlakatlar iqtisodiyotidagi ahamiyati. *Yangi O'zbekiston iqtisodiyoti* . 2024,8 181-184.
5. Salomova S.S. Globallashuv sharoitida neft va gaz sanoatiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning ahamiyati. *YANGI O'zbekiston iqtisodiyoti* . 2024,9
6. Salomova S.S. O'zbekiston neft va gaz sanoati korxonalari faoliyati samaradorligini oshirish. *Raqamli iqtisodiyot*.2024,9
7. Salomova S.S. Neft va gaz qazib chiqarish korxonalarida investitsion – innovatsion faoliyatini tahlili. *Raqamli iqtisodiyot*.2024,9
8. Salomova S.S. O'zbekistonda neft — gaz sanoati korxonalarining joriy holati tahlili. *Raqamli iqtisodiyot*.2025., №11
9. Salomova S.S. The role of the digital economy and digital marketing tools in the business operations of garment and knitting enterprises. “Yangi O'zbekiston iqtisodiyoti” jurnali – 2025, – № 9 . – 28-32 b.

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir:	Xakimov Ziyodulla Axmadovich
Ingliz tili muharriri:	Tursunov Boburjon Ortiqmirzayevich
Rus tili muharriri:	Kaxramonov Xurshidjon Shuxrat o'g'li
Musahhih:	Karimova Shirin Zoxid qizi
Sahifalovchi va dizaynerlar:	Sadikov Shoxrux Shuxratovich Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2025-yil, dekabr, 12-son

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta: info@marketingjournal.uz
Bot: [@marketinjournalbot](https://t.me/@marketinjournalbot)
Tel.: +998977838464, +998939266610
Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2024-yil 04-oktabrdagi 332/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: **9710**. ГОСТ 7.56-2002 "Seriya nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlararo standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**